

Kelios pastabos apie Rytų Prūsijos auksakalystės paveldą Lietuvoje

Dalia Vasiliūnienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius

El. paštas vasiluniene.dalia@gmail.com

Šiuo straipsniu siekiama atkreipti dėmesį į Lietuvoje išlikusius Rytų Prūsijos auksakalystės objektus ir suformuluoti jų vertės išskirtinumą. Nepretenduojama į išsamų šio regiono auksakalystės paveldo aptarimą, tenorėta apžvelgti Lietuvos istoriografijoje jau publikuotus duomenis ir pristatyti neseniai identifikuotus Karaliaučiaus ir Tilžės meistrų kūrinius.

RAKTAŽODŽIAI: Rytų Prūsijos auksakalystė, Karaliaučius, Tilžė, Otto Schwerdfeger, Johann Kownatzky, Michael Greiffenhagen II

Parašyti straipsnį apie Rytų Prūsijos auksakalystę paskatino Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčioje aptiktas gana kuklus Karaliaučiaus meistro įkalais pažymėtas kielikas ir seniai brenęs suvokimas, kad pernelyg mažai žinome apie visai netoli Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzistavusio regiono auksakalystės mokyklą. Jeigu Vakarų Prūsijos, Gdansko miesto meistrų kūryba ir jos paplitimas Lietuvoje (dėl gausių pastarųjų laikų lenkų, taip pat lietuvių mokslininkų tyrimų) yra geriau pažįstami, Rytinės Prūsijos dalies ir jos pagrindinio centro – Karaliaučiaus – auksakalystės pėdsakas Lietuvoje vis dar sunkiai apibrėžiamas. Žinių trūkumą galėjo lemti įvairios priežastys, tarp kurių svarbiausia laikyčiau dramatišką Karaliaučiaus (dab. Kaliningrado) ir visų Rytprūsių likimą Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu, kai buvo sunaikinti miestai, jų gyventojai, kultūra, architektūros ir dailės vertybės, o šio krašto praeitis netapo naujųjų jo gyventojų savastimi¹.

Rytų Prūsijos auksakalystės istorijos pažinimui svarbiausia yra vokiečių mokslininkų veikaluose pateikta informacija, surinkta dar iki Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo. Tarp publikacijų kaip pagrindinę reikėtų išskirti 1903 ir 1908 m. pasirodžiusį Eugeno von Czihako dvitomį, kurio pirmasis tomas skirtas Karaliaučiaus ir kitų Rytų Prūsijos miestų auksakalystės istorijai bei ten dirbusiems meistrams². Tai fundamentalus leidinys apie šio krašto auksakalystę. Dauguma jame minimų kūrinių ir panaudotų istorinių šaltinių pradžioje buvo karo bei sovietų okupacijos metais, tad veikalas yra tapęs nepakeičiamu šios srities žinių kompendiumu. Keletas

¹ Gana iškalbingas faktas, kad Maskvoje 1983 m. išleistame visos buvusios Sovietų sąjungos teritoriją (įskaitant Lietuvą, Latviją, Estiją) apimančiame auksakalystės ženklų kataloge nėra Kaliningrado krašto teritorijoje dirbusių auksakalių (Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983).

² Czihak t. I, II 1903, 1908.

ankstesniais darbais ir naujais tyrimais paremtų reikšmingų publikacijų pasirodė jau po Antrojo pasaulinio karo: Karaliaučiaus auksakalystės istorijai skirta Alfredo Rohde'o ir Ulla'os Stover monografija³, labai svarbi Wolfgango Schefflerio knyga „Rytų Prūsijos auksakaliai“, kurioje pateikiami apibendrinti duomenys apie Rytų Prūsijos miestų ir jų meistrų ženklus⁴. Lenkų istoriografijoje Rytprūsių auksakalystė paprastai minima Vakarų (Karališkosios) Prūsijos auksakalystės istorijos kontekste, pavieniai objektai publikuojami įvairiuose dailės paveldą pristatančiuose leidiniuose⁵.

Lietuvos istoriografijoje Rytų Prūsijos miestai, visų pirma Karaliaučius, gana dažnai figūruoja istorikų veikaluose, taip pat knygotyros, literatūros ir filosofijos istorijos publikacijose. Tačiau dailės ir konkrečiai – auksakalystės tyrimuose Rytų Prūsija kol kas užima gana kuklią vietą. Bene daugiausiai duomenų apie šio regiono auksakalius esama Edmundo Laucevičiaus ir Birutės Rūtos Vitkauskienės monografijoje apie Lietuvos auksakalystę, kurioje Rytų Prūsijos miestų šio amato istorijos epizodai pasitelkiami tiriamo objekto kontekstui apibūdinti, pabrėžiama vokiškų kraštų, tarp jų ir Prūsijos, įtaka Vilniaus auksakalystės mokyklos susiformavimui⁶. Knygoje dažnai minimi iš Rytų Prūsijos miestų į Vilnių atvykę mokiniai, čia įsitvirtinę amatininkai (Mykolas Joras, Danielius Bankmanas, Jonas Frydrichas Šemnikas, Jonas Laris) arba ten išvykę Lietuvos auksakaliai (1655 m. vien iš Vilniaus į Karaliaučių pasitraukė 13 meistrų, dalis jų nebegrižo). Knygoje publikuojamas ir vienas įspūdingiausių prūsiškos auksakalystės pavydžių Lietuvoje – Karaliaučiaus meistro Hanso Möllerio (1612–1663) Kražių jėzuitų bažnyčiai sukurta monstrancija⁷. Net keli Lietuvos bažnyčiose išlikę Rytų Prūsijos auksakalių liturginiai indai 1999–2003 m. buvo eksponuoti parodoje „Krikščionybė Lietuvos mene“ ir publikuoti jos kataloguose: Šiluvos Švč. Mergelės Marijos paveikslo aptaiso autoriaus Lorenzo Hoffmano (1631–1690)⁸ Karaliaučiuje nukalta įspūdingai išpuošta Veliuonos bažnyčios monstrancija, kukli Karaliaučiaus meistro Balthasaro Keuckso (min. 1685–1719) tos pačios bažnyčios komuninė, menkai žinomos biografijos Klaipėdos auksakalio Johanno Lorentzo (min. 1715) sukurto Kulių monstrancijos dalys (vienintelis identifiikuotas šio meistro kūrinys, liudijantis itin aukšto lygio meistrystę), dvi Karaliaučiaus auksakalio Antono Güntherio Diekmanno (min. 1710–1739) ir Tilžės meistro Gustavo Hahno (min. 1717–1734) taurės iš Upynos bažnyčios bei dar keli Karaliaučiaus meistrų sukurti indai ir reikmenys⁹. Pavieniai Rytų Prūsijos auksakalių kūriniai pasirodė ir kituose Lietuvos kultūros

3 Rohde, Stover 1959.

4 Scheffler 1983.

5 Woźniak 2012: 19–20, 48–50, 256.

6 Laucevičius, Vitkauskienė, 2001: 36, 54, 65, 69, 81, 85, 129, 144, 185, 206, 223, 236.

7 Ten pat: 100–111, 248.

8 Stankevičienė 2005: 51, 73.

9 *Krikščionybė Lietuvos mene* t. IV, kn. 1 2006: 94–95, 97, 140–141, 271; kn. 2 2007: 109–111, 114, 115, 137–138.

paveldą įvairiais aspektais pristatančiuose leidiniuose¹⁰. Tarp publikuotųjų menine verte išsiskiria Karaliaučiaus amatininko Jeremias'o Jakobo Wilde'ės (1679–1731) 1719 m. sukurtas kielikas, išsaugotas Onušio bažnyčioje, tačiau sprendžiant pagal įrašą, skirtas nežinomam Rytų Prūsijos adresatui¹¹.

Šiuo metu turimi negausūs duomenys apie Lietuvoje išlikusius Rytų Prūsijos dirbinius liudija, kad didžiąją jų dalį sudaro Karaliaučiaus ir Tilžės miestų auksakalystės pavyzdžiai, o akivaizdžiai vyrauja Karaliaučiaus importas. Tai nestebina – Karaliaučius visomis prasmėmis buvo svarbiausias Rytprūsių miestas, o Tilžė – vienas artimiausių Lietuvai auksakalystės centrų ir lengvai pasiekiami Nemunu. Istorikų žiniomis, būtent Tilžės ir Karaliaučiaus prekybiniai ryšiai Nemunu su Lietuva XVI–XVIII a. buvo intensyviausi¹². Kalbant apie Tilžės meistrų produkcijos sklaidą svarbi E. Van Czihako pastaba: savo veikale 1903 m. jis teigė, kad „Tilžės auksakalių dirbiniai [Mažojoje] Lietuvoje nėra retenybė“¹³, minėjo ir kelis paties matytus pavyzdžius. Dabartinės Kaliningrado srities teritorijoje XVIII a. Tilžės auksakalystės dirbinių būta Gumbinės (dab. Gusevas) evangelikų reformatų, Kaukiemio (dab. Jasnoje), Karklės (dab. Mysovka), Stalupėnų (dab. Nesterovas) bažnyčiose ir pačioje Tilžėje (dab. Sovietskas)¹⁴. Labai svarbu, kad autorius mini ir dabartinėje Lietuvoje esančias vietas: XVII ir XVIII a. Tilžės meistrų kielikai buvo Katyčių, Rusnės (abi Šilutės r.), Plaškių (Pagėgių r.) bažnyčiose ir „kai kuriose“ Nemuno deltos (vok. *Memeldeltas*) vietovėse¹⁵. Turint omenyje, kad po Antrojo pasaulinio karo visos minėtos bažnyčios buvo nugriautos arba apleistos, tėra labai maža tikimybė kur nors aptikti jų sidabro reikmenų. Panašus likimas ištiko ir kur kas gausesnį Karaliaučiaus auksakalystės paveldą. Dėl šios priežasties kiekvienas naujai identifiкуotas Rytų Prūsijos dirbinytis turi didelę meninę ir istorinę vertę. Jis liudija ne tik šio krašto auksakalystės lygį, teikia duomenų apie meistrus ir jų kūrinių sklaidą, bet kartu tampa brangintinu didžiuliais praradimais paženklinto krašto istorijos paminklu.

Kauno Šv. Kryžiaus karmelitų bažnyčioje esantis Karaliaučiaus meistro kielikas (1 pav.) – gana nedidelis, tvirtas dirbinytis (jo aukštis 14,7 cm, pėdos skersmuo 8,2 cm, taurelės skersmuo 7,5 cm). Nukaltas iš sidabro, be ornamentinio dekoro. Pėdos apačioje yra pūsta pakopa, jos viršus plokščias (nuo spaudimo netgi įduobtas) ir užbaigtas stačia įsmaugto cilindro forma. Pastebimai išryškintas apatinis disko formos žiedas atskiria pėdą nuo trumpos baliustros pavidalo kojelės. Taurė masyvi, švelniai išlenkta ir tolygiai plėtėjanti. Jos pakraštys dekoruotas tik įrėžtomis dvigubomis linijomis ir, kaip būdinga šio laikotarpio auksakalystei, paaukuotas. Dvigubos linijos įrėžtos ir ant pėdos pakopos. Ant taurelės šono kaligrafiniu šriftu išgraviruoti

10 *Vilniaus katedros lobynas* 2002: 248, 250, 320, il. 213, 234; *Skarbiec katedry wileńskiey* 2008: 213–215, kat. 67–69; *Zigfrido Jankausko lituanistinių sidabro dirbinių rinkinys* 2014: 69, kat. 47.1, 128, kat. 98.1.

11 *Elektrėnų dekanato sakralinis paveldas* 2008: 145, 152.

12 Lukšaitė 2004: 6–19.

13 Czihak t. I 1903: 95.

14 Visos bažnyčios po karo sunaikintos ir nugriautos.

15 Visos bažnyčios sovietmečiu stovėjo apleistos, Plaškių bažnyčia apleista lig šiol.

1 pav. Kielikas. Otto Schwerdfegeris, 1704 (?), Karaliaučius. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčia, 2017. D. Vasiūnienės nuotr.

nenustatytos paskirties inicialai „CWS“. Indas pasižymi barokine kontrastingų formų kompozicija, tačiau jo sudedamųjų elementų tarpusavio santykis ir forma skiriasi nuo panašaus laikotarpio vilnietišku dirbinių. Į akis krinta palyginti kresnos proporcijos ir kompozicijoje dominuojanti masyvi taurelė, kurios skersmuo nedaug skiriasi nuo pėdos skersmens (santykis 1:1,09)¹⁶. Stambiomis taurelėmis pasižymi ir kitų Karaliaučiaus meistrų panašaus laikotarpio kielikai Lietuvoje¹⁷.

Kieliko kilmę liudija įkalai, o pirminę paskirtį – įrašas. Ant kieliko pėdos pakraščio išgraviruotas nevisiškai perskaitomas tekstas vokiečių ir lotynų kalbomis: „DAMIROFIses Kirchen Gútt Wieg [30 ½...] Anno: 1706.“ (Damirovo bažnyčios nuosavybė, sveria [30 ½...] 1706 metais). Nepaisant įrašo, pirminę taurelės priklausomybę nustatyti keblu: XIX a. Prūsijos valstybės geografiniame žodyne nėra vietovės pavadinimu *Damirof* ar *Damirov*, bet yra daug vietovių (taip pat Rytų Prūsijoje) pavadinimu *Damerau* ar *Damerow*¹⁸. Iš jų parapinę bažnyčią turėjo tik Pamaryje, dabartinės Lenkijos teritorijos

Košalino apskrityje, esantis kaimas (dab. pavadinimas – *Dąbrowa*)¹⁹. Jis gerokai atitolęs nuo Karaliaučiaus, todėl esama abejonių, ar būtent su šia vietove galima sieti kieliką.

Ant pėdos kraštelio apačios yra Karaliaučiaus miesto ženklas – riteriškas kryžius (*Tatzenkreuz*) po karūna renesansinės formos laukelyje (2 pav.)²⁰. Greta – prabuotojo palikta „gyvatėlė“ ir neryškus (metus nurodantis?) ženklas. Ten pat yra ir paties auksakalio inicialai „OSF[4]“ (3 pav.). Pastarasis įkalas priklauso Karaliaučiaus auksakaliui Otto Schwerdfegeriui²¹. Skaičius po inicialo reiškia dirbinio nukalimo metus, šiuo atveju, kiek įskaitoma – 1704²². Taurelės vidinėje pusėje yra dar

16 Mums įprastų XVIII a. pr. kielikų taurelės ir pėdos skersmens santykis būna maždaug 1:1,4, didesnės taurelės būdingos ankstyvesniems, XVII a. II p., kielikams.

17 Pvz., Johanno Christiano Wittpahlio 1714 m. data pažymėtas kielikas (*Krikščionybė Lietuvos mene* t. IV, kn. 1 2006: 140–141).

18 *Neues Topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des Preussischen Staats* 1821: 247–248.

19 Vokiškas pavadinimas *Damerow*, *Damerau* į lenkų kalbą paprastai verčiamas kaip *Dąbrowa*. Jis reiškia „ąžuolų giraitė“.

20 Scheffler 1983: 43.

21 Czihak t. I 1903: 27, 43, 56; Scheffler 1983: 129–131.

22 Pirmaisiais XVIII a. metais Karaliaučiaus auksakaliai savo vardiniame įkale kartais įrašydavo dirbinio sukūrimo datą arba tik paskutinį datos skaitmenį. Vėliau šios praktikos buvo atsisakyta (Czihak t. I 1903: 48).

vienas ne visas išlikęs apskritos formos įkalas su Prūsijos erelio atvaizdu, kuriuo nuo 1809 m. žymėdavo naujus dirbinius arba 1809–1812 m. nuo rekvizavimo karo reikmėms atleistą senąjį bažnytinį sidabrą²³.

Schwerdfegeris buvo produktyvus ir gerai žinomas Karaliaučiaus meistras, vokiečių istoriografijoje laikomas vienu talentingiausių XVII a. pab. – XVIII a. pr. šio miesto auksakalių²⁴. Žinoma, kad 1685 m. jis gavo Karaliaučiaus cecho meistro vardą, 1704 m. buvo cecho seniūnas. Mirė sulaukęs 66 metų, palaidotas 1720 m. lapkričio 1 dieną²⁵. Jo sūnus Johanas taip pat mokėsi auksakalio amato, tačiau mirė jaunas. Schwerdfegerio kūriniai – sidabriniai bokalai, ąsočiai, krikšto sakramento indai, kielikai, knygų aptaisai – buvo gana plačiai pasklidę po Prūsijos teritoriją. Vokiečių mokslininkai identifikavo net 23 šio meistro dirbinius, tačiau turbūt ne visi yra išlikę²⁶. Iki Pirmojo pasaulinio karo Schwerdfegerio sukurti liturginiai reikmenys fiksuoti ne vienoje, taip pat Karaliaučiaus, bažnyčioje. Meistro darbų būta ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – gausiai brangiais akmenimis ir juvelyriniais dirbiniais išpuošta 1695 m. monstrancija buvo Gardino brigičių vienuolyne²⁷. Įspūdingiausieji Schwerdfegerio kūriniai pasižymėjo sudėtinga puošyba, buvo iškalstyti stiliniais, augaliniais ornamentais ir daugiafigūrėmis evangelinėmis bei bibliinėmis scenomis. Palyginti su šiais dirbiniais, Kaune atsidūręs kielikas – labai kuklus. Linkstama manyti, kad į Kauno bažnyčių indas nežinomu būdu galėjo patekti Antrojo pasaulinio karo pabaigoje arba pokariu, kai sovietų armija vykdė Pamaro, Vakarų ir Rytų Prūsijos gyventojų genocidą, grobstė ir naikino šio krašto paveldą.

Dar vieno Lietuvoje esančio Rytų Prūsijos auksakalystės pavyzdžio kilmė siejasi su Tilžėje dirbusių auksakalių Kownatzkių (*Kownatzky, Kownatzki*) gimine. **Vilniaus Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčios komuninė** (aukštis 45 cm, pėdos skersmuo 20 cm, taurės skersmuo 15,4 cm) savo pavidalu taip pat išsiskiria vilniečių auksakalystės kontekste (4 pav.)²⁸. Ji patraukia dėmesį ne tik aukštu meniniu lygiu, bet ir XVIII a. II pusės vokiškai rokoko stiliaus auksakalystei būdinga visuma:

2 pav. Karaliaučiaus miesto įkalas ant kieliko. D. Vasiliūnienės nuotr.

3 pav. Otto Schwerdfegerio vardinis įkalas ant kieliko. D. Vasiliūnienės nuotr.

23 Gradowski 2001: 230–231.

24 Czihak t. I 1903: 27.

25 Scheffler 1983: 129–131.

26 Ten pat: 130–131.

27 Dabar ji Marienburgo pilies muziejuje (*Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* d. IV, t. 1 2012: 105, il. 286). Už informaciją dėkoju dr. Gabijai Surdokaitei-Vitienei.

28 Komuninė publikuota: „Jęga ir grožis jo šventovėje...“ 2013: 104–105.

4 pav. Komuninė. Johannes Kownatzkis, XVIII a. 7–9 deš., Tilžė. Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia, BPM BP-240, 2011. K. Stoškaus nuotr.

5 pav. Johanno Kownatzkio vardinis įkalas. D. Vasiliūnienės nuotr.

identifikuota (manoma, kad auksakalio amatu užsiėmė net trys Kownatzkių giminės kartos)³². Ant vilnietiškos komuninės esančios raidės forma artimesnė Johanno Kownatzkio Vyresniojo signatūroms, nors jo brolio Jakobo žinomas vienintelis signatūros

aptaki pūstašonė forma, kresnas taurės siluetas, netolygus indo dalių skaidymas, asimetrija ir tirštai paviršių dengiantys iškilus reljefo ornamentai. Pėdoje, kraitelėje ir netgi kojėlėje tarp rokokinių ornamentų įterpti tradiciniai simboliniai augalai – vynuogienojai ir kviečių varpos. Plastiškai viena į kitą persiliejančias dirbinio formas dar labiau niveliuoja vinguriuojančios dekoru ornamentų linijos ir mirgantys reljefiniai paviršiai. Įdomu, kad visą dirbinio kompoziciją vainikuojanti imponanti šešių lankų karūna užbaigta stambiu įsidėmėtino pavidalo kryžiumi, kurio forma atitinka riterišką heraldinį kryžių (*Tatzenkreuz*)²⁹, o jo kraštinių apvadas neišvengiamai kelia asociacijas su jo atmaina – prūsišku, dar vadinamu vokiečių, kryžiumi³⁰. Spėjama, kad Tilžės meistro dirbinyje įžvelgiamas nacionalinis motyvas nebuvo atsitiktinis³¹.

Ant komuninės nėra jokio miesto ženklo, tačiau ant pėdos kraštelio du kartus įmuštas charakteringas kaligrafiniu šriftu išraitytas inicialas „K“ (kurį galima perskaityti ir kaip „JK“) (5 pav.), kuriuo savo darbus žymėjo Tilžės meistras Johannes Kownatzkis Vyresnysis (1733–1796), taip pat spėjamas jo brolis Jakobas Kownatzkis Jaunesnysis (1747–1819). Jų abiejų sūnėnas Johanno Jakobas I (1765–1741) ir Jakobo sūnus Johanno Jakobas II (1787–1817) taip pat buvo auksakaliai, tik jų darbų nėra

29 Rimša 2004: 26.

30 Scheffler 1983: 43.

31 1813 m. tokia kryžiaus forma buvo pritaikyta prūsiško geležinio kryžiaus ordino (*Eisernes Kreuz*) sukūrimui.

32 Czihak t. I 1903: 94–95.

pavyzdys tokiam palyginimui nėra pakankamas³³. Johannas Kownatzkis meistro vardą gavo 1763 m., 1782 m. paminėtas kaip miesto auksakalių cecho vyresnysis. Jo kūriniai (liturginiai indai ir reikmenys, knygų aptaisai, taip pat buitiniai indai, šaukšteliai) pasižymi vėlyvojo baroko stiliumi, aukštu meniniu lygiu ir kokybe. Brolio Jakobo kūryba žinoma mažiau – istoriografijoje fiksuoti tik keli buitinės paskirties daiktai. Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios komuninę linkstama sieti su žymesniuoju giminės atstovu – Johannu Kownatzkiu. Dailus indas atskleidžia šio puikaus meistro gebėjimus, kokybe nenusileidžia kitų Vokietijos auksakalystės centrų (Miuncheno, Kelno, Gdansko) dirbiniams.

Spėjama, kad būtent ši komuninė paminėta Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios 1884 m. vizitacijos akte, kuriame užsiminta, kad į bažnyčią ji pateko 1864 m. uždarius Antakalnio trinitorių bažnyčią ir vienuolyną³⁴.

Johanno Kownatzkio sukurtų liturginių reikmenų Lietuvoje yra žinoma ir daugiau. Kartu su kitomis Vilniaus arkikatedros lobyno vertybėmis išsaugotos dvi nedidelės sidabrinės žvakidės, pažymėtos Tilžės miesto ženklų, datą nurodančia raide „I“ (1770?) ir meistro inicialu „K“ („JK“?)³⁵. Tai barokinės XVIII a. II pusės plastiškų formų profiliuotos žvakidės, išsiskiriančios trikampės formos cokoliais ir šiam meistriui būdinga amato kokybe.

Dar vienas Lietuvoje esantis Tilžės auksakalystės dirbinys jau buvo publikuotas mokslinėje spaudoje, tačiau nebuvo nustatyta jo autorystė³⁶. Šakių rajone, Valakbūdžio kaimo bažnyčioje, yra nedidelė XVIII a. II pusės monstrancija. Valakbūdžio bažnyčia pastatyta tik 1936 m., o 1941 m. birželio 22 d. sudegė. Kurį laiką veikė laikinose patalpose, po karo sovietų valdžios buvo uždaryta, ir tik 1954–1955 m. pamaldos joje buvo atnaujintos³⁷. Išlikę keli bažnyčios reikmenys karo metais buvo saugomi parapijiečių, sovietmečiu įgyti įvairiais būdais – taip pat iš kitų turtingesnių parapijų. Kada Valakbūdyje atsirado monstrancija, duomenų nėra, tačiau neabejotina, jog anksčiau ji priklausė kuriai nors senesnei, galbūt netgi Rytų Prūsijos, bažnyčiai. Deja, ant monstrancijos nėra jokių informaciją galinčių suteikti įrašų.

Valakbūdžio monstrancija yra vėlyvojo baroko stiliaus (6 pav.), XVIII a. II pu-
sei būdingos kompozicijos (jos aukštis 58,7 cm, pėdos matmenys 22,2 × 17,4 cm, gloriojos – 40 × 33,3 cm). Gana nedidelį dirbinį sudaro žalvarinė ovalaus plano pėda, tos pačios medžiagos baliustros formos kojėlė ir didelė spindulių gloriija. Pėda nesuskaidyta pakopomis, lygaus paviršiaus, tik dviejose pusėse iškalstyta retomis vynuogienojo šakelėmis. Prie kojėlės pritvirtintas strypas laiko sidabrinę monstrancijos rezervakulio dėžutę, prie jos pritvirtinti du gloriojos vainikai (gali būti, kad

33 Scheffler 1983: 295, 297–300, 302.

34 Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vizitacijos aktas, 1884 m. *LVI A*. F. 604. Ap. 1. B. 4965. L. 6.

35 *Vilniaus katedros lobynas* 2002: 248, il. 213; *Skarbiec katedry wileńskiej* 2008: 214–215, kat. 68, 69.

36 Vasiliūnienė 2007: 573–575.

37 Jovaiša 2007: 559–567.

6 pav. Monstrancija. Michaelis Greiffenhagenas II, 1795 (?), Tilžė. Valakbūdžio bažnyčia, 2005. V. Balčyčio nuotr.

7 pav. Monstrancijos įkalai. V. Balčyčio nuotr.

būta trijų vainikų, nes rezervakulio dėžutė labai gili, be to, ją laikantis strypas dabar reverse likęs neپردingtas³⁸). Didysis vainikas sukomponuotas iš retų skirtingo ilgio spindulių, mažesnis vaizduoja barokinį šermuonėlių kailio baldakimą, papuoštą rokailemis, eucharistiniais vynuogijų ir kviečių motyvais. Baldakimo viršuje pavaiduota Apvaizdos akis, aukščiau pritvirtinta nulieta Dievo Tėvo figūra su kryželiu. Valakbūdžio monstrancija sukomponuota remiantis vėlyvojo baroko tradicijomis, tačiau jos dekoru simetrija bei santūrumas liudija įsigalintį klasicizmo skonį. Tam tikrą plastiku kietumą galėjo nulemti ir riboti meistro gebėjimai.

Ant atskiras monstrancijos dalis jungiančio sidabrinio strypo yra trys vienas virš kito išdėstyti įkalai ir prabuotojo palikta „gyvatėlė“ (7 pav.). Ovaliame laukelyje matyti Tilžės miesto auksakalių ženklas – tribokštė pilis ir kryželis apačioje³⁹. Aukščiau – dirbinio sukūrimo metus nurodanti raidė, panaši į „I“. Tilžės auksakaliai naudojo Karaliaučiuje priimtą metus žymėjusių raidžių seką⁴⁰, tad žinoma, kad „I“ galėjo būti kalama 1795 m. dirbinuose. Valakbūdžio monstrancijos stiliaus ypatybės tokią datą atitiktų. Viršuje kitų yra paties auksakaliu ženklas – kaligrafinio šrifto inicialai „MG“ stačiakampiame laukelyje. Šis įkalas priklausė Tilžės meistriui Michaeliui Greiffenhageniui II (1738–1798)⁴¹. Jis buvo bent dvi kartas apėmusios auksakalių

38 Kad monstrancija yra nukentėjusi, rodo įtrūkęs vienas rezervakulio stiklas. Kito visai nėra – jis pakeistas žydru plastiku.

39 Miesto ženklas Tilžei buvo suteiktas 1552 m. – tribokštė pilis pakrantėje su Hohencolernų herbiniu skydu. Tilžės auksakalių įkale skydu nėra, bet apačioje vaizduojamas kryžius (Scheffler 1983: 290–291). Hohencolernai (*Hohenzollern*) – Brandenburgo grafų, vėliau Prūsijos karalių dinastija.

40 Czihak t. I 1903: 95.

41 Scheffler 1983: 294, 296.

giminės atstovas – Tilžės meistro Michaelio Greiffenhageno I (1703–1767) sūnus. Greiffenhagenas II krikštytas 1738 m. sausio 19 dieną, 1767 m. būdamas jau auksakaliu vedė Įsruties auksakalio Johanno Gerhardto Krulle'ės dukrą Mariją Elizabetą, 1786 m. vedė antrą kartą, mirė 1798 m. kovo 19 dieną. Vokiečių istoriografijoje žinomi tik du Greiffenhageno II kūriniai: monetomis puoštas kepėjų cecho puodelis (1764) ir Gumbinės reformatų bažnyčios Krikšto reikmenų rinkinys (1774), kuris apibūdintas kaip puikaus darbo, iš rokoko į klasicizmą pereinančių formų⁴². Valakbūdžio bažnyčios monstrancija reikšmingai papildė šio auksakalio kūrinių sąrašą.

Neabejota, kad pastaraisiais dešimtmečiais gana intensyviai vykdant Lietuvos kultūros paveldo mokslinius tyrimus ir atsakingų institucijų atliekamą paveldo objektų inventorizaciją, ateityje bus užfiksuota daugiau Rytų Prūsijos auksakalystės pavyzdžių. Šiuo metu keli naujai identifikuoti liturginiai indai yra įtraukti į Lietuvos kilnojamųjų kultūros vertybių registrą (jau minėtam Hansui Mölleriui priskirta monstrancija (u. k. 30068) Varėnos r., vėlesnių atnaujinimų pakeista XVII a. Šeduvos monstrancija (u. k. 4969), 1916 m. Karaliaučiuje pagamintas kielikas (u. k. 25852), neseniai perduotas Biržų krašto muziejui). Rytų Prūsijos auksakalystės paveldo Lietuvoje apibrėžimui ir įvertinimui kol kas trūksta empirinių duomenų, tačiau disponuojant jau turimais faktais galime konstatuoti aukštą šių kūrinių meistrystės ir amato lygį, ypač jeigu kalbame apie XVII a., iš dalies – XVIII a. pavyzdžius. Nedrąsu teigti, bet galime užčiuopti kai kurių auksakalystės amato raidos analogijų su Lietuvos auksakalystės raida.

Lietuvoje išlikę ir naujai identifikuojami Rytų Prūsijos auksakalių kūriniai turi ypač didelę meninę ir istorinę vertę, nes dėl dramatiško Karaliaučiaus krašto likimo jų išliko palyginti nedaug. Lietuvoje ir netgi Europoje Rytų Prūsijos miestų auksakalystė tebėra menkai žinoma. Verta atkreipti dėmesį, kad dėl Lietuvoje gerokai vėluojančių auksakalystės tyrimų, anksčiau galiojusių politinių, o dabar – tiesiog kalbos barjerų vokiečių istoriografijoje nefigūruoja Lietuvoje identifikuoti Rytų Prūsijos meistrų kūriniai.

Santrumpos

BPM – Vilniaus arkivyskupijos bažnytinio paveldo muziejus
LVA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
 u. k. – unikalus kodas Kultūros vertybių registre

Gauta 2018 02 26

Priimta 2018 03 05

Šaltiniai ir literatūra

1. Czihak, E. von. *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*. T. I: *Allgemeines, Königsberg und Ostpreussen*; T. II: *Westpreussen*. Leipzig: Hiersemann, 1903, 1908.
2. *Elektrėnų dekanato sakralinis paveldas*. Sud. J. Bardauskas, S. Poligienė. Vilnius: Savastis, 2008.

42 Ten pat: 296; Czihak t. II 1908: 195 (t. I papildymas).

3. Gradowski, M. *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2001.
4. „*Jėga ir grožis jo šventovėje...*“ *Vilniaus arkivyskupijos sakralinės vertybės Bažnytinio paveldo muziejuje*. Sud. D. Vasiūnienė. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2013.
5. Jovaiša, L. Valakbūdis. Švč. Mergelės Marijos Angelų Karalienės bažnyčia. *Lietuvos sakralinė dailė*. T. I: *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 6: Šakių dekanatas. D. 2. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007: 559–567.
6. *Krikščionybė Lietuvos mene. Lietuvos tūkstantmečio programos ir Jubiliejinių 2000 metų parodos katalogas*. T. IV: *Auksakalystė*. Sud. J. Liškevičienė. Kn. 1, 2. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006; 2007.
7. Laucevičius, E.; Vitkauskienė, B. R. *Lietuvos auksakalystė XV–XIX amžius*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
8. Lukšaitė, I. Didžiosios Lietuvos ir Prūsų Lietuvos kontaktai XVI a. pabaigoje – XVII a. *Acta historica universitatis Klaipedensis*. 2004: 6–19.
9. *LVA*. F. 604. Ap. 1. B. 4965.
10. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawniej Rzeczypospolitej*. D. IV: *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego. Kościoły i klasztory Grodna*. T. 1. Sud. M. Kałamajski-Saeed, D. Piramidowicz. Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, 2012.
11. *Neues Topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des Preussischen Staats*. Sud. L. Krug, A. A. Mützell. T. I. Halle: Karl August Kümmel, 1821.
12. Rimša, E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius: Versus Aureus, 2004.
13. Rohde, A.; Stover, U. *Goldschmiedekunst in Königsberg*. Stuttgart: Kohlhammer, 1959.
14. Scheffler, W. *Goldschmiede Ostpreussens. Daten, Werke, Zeichen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1983.
15. *Skarbiec katedry wileńskiej*. Sud. D. Nowacki, A. Saratowicz-Dudyńska. Warszawa: Zamek Królewski, 2008.
16. Stankevičienė, R. Šiluvos bazilikos paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2005.
17. Vasiūnienė, D. Valakbūdis. Monstrancija. *Lietuvos sakralinė dailė*. T. I: *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 6: Šakių dekanatas. D. 2. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
18. *Vilniaus katedros lobynas*. Sud. R. Budrys, V. Dolinskas. Vilnius: LDM, 2002.
19. Woźniak, M. *Złotnictwo sakralne Prus Królewskich*. Toruń: wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.
20. *Zigfrido Jankausko lituanistinių sidabro dirbinių rinkinys*. Sud. T. Šėma. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014.
21. Постникова-Лосева, М. М.; Платонова, Н. Г.; Ульянова, Б. Л. *Золотое и серебряное дело XV–XX в. в. Москва: Наука, 1983.*

Dalia Vasiliūnienė

A few remarks on East Prussia goldsmith heritage in Lithuania

Summary

The newly identified goldsmiths' works of East Prussia are presented in the article: a chalice from Kaunas St. Cross Church forged by *Otto Schwerdfeger*, a master in Königsberg, in 1704 (?), a ciborium from Vilnius St. Apostles Peter and Paul Church made by goldsmith *Johann Kownatzky* in Tilsit in the 1760–80s, and a monstrance from Valakbūdis Church made by *Michael Greiffenhagen II*, a master from Tilsit, in 1795 (?). After the World War II, East Prussia was annexed by the Soviet Union. Destruction of the region and its historical memory and enormous losses of the cultural heritage partly resulted in knowledge gaps in Lithuania about the goldsmithing in this region. For the knowledge of goldsmith history in East Prussia, works by *Eugen von Czihak*, a German scientist, based on the information collected before the First and Second World Wars are very important. The goldsmithing of Eastern Prussia is pretty seldom mentioned in the Lithuanian historiography. Only sparsely survived works by Königsberg, Tilsit and Klaipėda (Memel) masters from the 17th – 19th century have been published. On the contrary, the context of Lithuanian goldsmith history is described based on data provided by the German writings. According to our knowledge, the goldsmith heritage from Königsberg predominates in Lithuania. Not a few goldsmith works from Tilsit were also identified in Lithuania. The works of Eastern Prussian goldsmiths are of particular value. Because of the dramatic fate of Königsberg region, the survived number of goldsmith works throughout Europe is relatively low.

KEYWORDS: East Prussian goldsmithing, Königsberg, Tilsit, Otto Schwerdfeger, Johann Kownatzky, Michael Greiffenhagen II